

hogy a széttagolt Magyarországon a kultúra sok vonásban hasonló, néha azonos úton járt, és — az állami/politikai, gazdasági, vallási megosztottság ellenére — az összetartozás tudatát tudta nyújtani a kortársaknak, s bemutatása ezt tudja erősíteni a ma emberében is.

Tragikus fordulata a sorsnak, hogy Várkonyi professzorasszony — aki még figyelemmel kísérhette a tanulmányok születését, s rendszeresen informálódott a kiadás munkálatairól is — nem érthette meg a külsejében is tetszetős három kötet megjelenését. Az alapos és igényes forráskutatás, a tanulmányok magas szakmai színvonala azonban méltó módon őrzi az ő emlékét is.

íjf. Barta János

Renate Zedinger

FRANZ STEPHAN VON LOTHRINGEN (1708–1765)
MONARCH, MANAGER, MÄZEN
 Böhlau Verlag, Wien, 2008. VIII, 375 o.
 LOTARINGIAI FERENC ISTVÁN (1708–1765)
 URALKODÓ, ÜZLETEMBER, MECÉNÁS

2008-ban, Lotaringiai Ferenc István születésének 300. évfordulójára jelent meg az az életrajz, amely egy nem csupán Magyarországon „ismeretlen” személyiség életútját mutatja be. Ismeretlen Európában, sőt Ausztriában is, miközben társadalmi helyzete (mint Mária Terézia hitvese) és pozíciója (1745-től húsz esztendőn át német-római császár) igencsak indokoltá tenné, hogy tudományos igényű, alapos monográfiák szülessenek róla és kormányzásának időszakáról. Ennek ellenére hazánkban gyakorta összekeverik I. Ferencsel, aki éppen őt követően szerepelhet II. Ferenc néven mint német-római császár (1806-ig). Ausztriában Mária Terézia árnyékába állították, a 40 éven keresztül uralkodó királynő elvonta a figyelmet a jelentéktelennek, politikailag erőtlennek, gyakorta színtelennek és tunyának jellemzett császártól.

Jól mutatja ezt a szakirodalom tökéletlensége: kéziratos disszertációk mellett (Karl Johann Grauer: Franz Stephan von Lothringen-Toskana, Römisch-Deutscher Kaiser. Phil. Diss. Wien 1932; Theophil Tromballa: Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis. Beiträge zur Kulturgeschichte des Hauses Habsburg-Lothringen. Phil. Diss. Wien 1953) csupán népszerűsítő kötetek láttak napvilágot (Fred Hennings: Und sitzet zur linken Hand. Wien 1961; Georg Schreiber: Franz I. Stephan. An der Seite einer großen Frau. Graz 1986), amíg 1992-ben meg nem jelent Renate Zedinger első publikációja Lotaringiai Ferenc István európai körútjáról (de ne feledkezzünk meg a német Alois Schmid munkáiról sem). A szabadúszó történészként tevékenykedő Zedinger ezt követően számos tanulmányban mutatta be a herceg, majd császár életének egy-egy szakaszát – ezekre is támaszkodva formálódott jelen életrajz.

Valószínűleg a Mária Teréziát övező kitüntetett figyelem az alapvető ok, amiért a férjét megillető biográfia csak mostanában jelent meg. A kötet végén feltüntetett levéltári fondok és álagok ugyanis bizonyítják: Európa számos országában és különféle levéltáraiban őriznek rá vonatkozó dokumentumokat. Első helyen természetesen a bécsi állagok állnak, Zedinger azonban kutatott Innsbruckban, Sankt Pöltenben, Berlinben, Brüsszelben, Firenzében, Pozsonyban, Prágában, Nancyban, Münchenben, Triesztben, Velencében – de Budapesten nem, pedig itt is fontos irategyüttesek találhatók. A számos országra és levéltárra kiterjesztett kutatást az is indokolta, hogy a bécsi források gazdagsága ellenére feltűnő a Ferenc Istvántól származó dokumentumok hiánya. Zedinger ezt azzal magyarázza, hogy Mária Terézia tudatosan távolította el az 1749-ben alapított és a Staatskanzlei fennhatósága alá rendelt geheimes Hausarchiv (a 19. század közepétől bevett nevén a Haus-, Hof- und Staatsarchiv) gyűjteményéből azokat az iratokat, amelyek megvilágíthatták volna Lotaringiai Ferenc István eltérő politikai véleményét. Ennek ellenére fennmaradtak tőle olyan saját kezűleg vezetett feljegyzések, amelyeket 1741 és 1765 között a titkos konferenciák során vetett papírra – mindezek némi adalékot nyújtanak a császár külpolitikai véleményéről. E kéziratos forrásokat felsoroló bibliográfia mellett gazdag szakirodalmi rész is szerepel, de feltűnő, hogy a szerző egy magyar és egy szlovák nyelvű műtől eltekintve csak nyugat-európai nyelveken megjelent műveket használt.

Az életrajz felépítése két nagyobb részbe osztható: időrendi fejezetekbe és tematikus részekbe. A kezdő időrendi fejezet a herceg gyermekkorát is megelőző időszakba nyúlik vissza, be-

mutatva Lotaringia 17. század végi helyzetét, Ferenc István őseit és a Franciaországgal való vitát – mindez megvilágítja, miért mondott le Ferenc István a hercegségről, és miért fogadta el felajánlott „csereárúként” Toszkánát.

Az ezt követők a kronológiát betartva, a klasszikus biográfia módszerét alkalmazva lépésről lépésre tárgyalják a társadalmilag egyre magasabb pozíciókat elérő (lotaringiai herceg, toszkán nagyherceg, társuralkodó, végül német-római császár) Ferenc István életének állomásait 1765-ig. A főbb fejezetek mindegyike arányosan 4–5 alfejezetre oszlik (kivéve az utolsót, amely Lipót főherceg házasságkötéséről és a tragikus kimenetelű innsbrucki tartózkodásról szól). Az időrendi fejezetek határai érthető módon a nagyobb változásokhoz kötődnek: a fivér halála (1723) és a bécsi neveltetés kezdete; a lotaringiai „uralkodás” (1729) és a Kavaliertournak álcázott menekülés onnan (1731/1732); a házasságkötés Mária Teréziával (1736); a toszkánai nagyhercegség átvétele (1737) és odaérkezése (1739); a császárválasztás (1745).

Zedinger nagy hangsúlyt fektet a toszkánai évekre, itt alapvetően újat nyújt a levéltári forrásanyag alapján: bemutatja, mi módon fogadták a nagyhercegi párt 1739. évi megérkezésükkor, valamint részletesen azt, milyen újszerű változásokat hozott Ferenc István uralkodása Toszkánában a közigazgatásban, a kereskedelem, a közlekedés, az igazságszolgáltatás terén, még akkor is, ha ő személyesen nem tartózkodott a tartományban. Kevesebb figyelmet kap a déli határszakaszon zajló orosz–osztrák–török háború (1735–1739), és általánosságban kijelenthetjük: a későbbi császár hadügyi tevékenységének bemutatásakor hiányoznak a bécsi Kriegsarchiv fontos állagai, azok, amelyek további adalékokat szolgáltatathatnának Ferenc István hadvezéri képességeiről. A külpolitikát tekintve Zedinger Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg államkancellári kinevezésével újabb határvonalat mutat be (1753); szerinte a császár, aki elutasította a Kaunitz által képviselt franciabarát külpolitikát, ekkortól kevésbé aktívan vett részt az államügyek intézésben – nem úgy, mint 1740-től, a társuralkodás kezdeti időszakában, amikor is befolyása nagyobb volt, mint azt Ferenc István eddigi életrajzírói feltételezték.

A kronologikus rend után a tematikus fejezetek következnek. Kiemelt helyre került a császár „magántevékenysége”, így a toszkán ügyek (és magánbirtokai) intézésére megvásárolt Wallnerstraße-i palotában folytatott tevékenységeinek: a jövedelmező császári magánbirtokok igazgatásának, valamint a diplomácia terén betöltött szerepének taglalása. Itt különösen feltűnő, hogy Lotaringiai Ferenc István jelentős fejlesztései a gazdaság terén és birtokigazgatása (hiszen a Habsburg-Lotaringiai magánvagyon alapját ő vetette meg) a rendelkezésre álló szakirodalom alapján kerülnek bemutatásra, a szerző ezen a téren önálló kutatásokat nem végzett – magyarázható ez többek között természetesen a Pozsonyban sokáig a kutatók elől zárolt holicsi fond hozzáférhetlenségével, valamint a magyaróvári uradalmi anyag 1956-os súlyos mértékű pusztulásával (MNL OL, P 306 törzsszám).

Külön fejezet foglalkozik a Ferenc István által támogatott és foglalkoztatott művészekkel, tudósokkal, mesteremberekkel (például Jean-Nicolas Jadot, Nikolaus von Jacquin, Jean Baptiste Brequin és mások). Feltűnő lehet, hogy ők túlnyomórészt francia anyanyelvűek, jelentős hányaduk Lotaringiából települt át először Firenzébe, majd onnan Bécsbe, „les anciens de Lorraine”, ahogy Mária Terézia későbbi főudvarmestere, Johann Josef Khevenhüller-Metsch jellemezte őket. Ez is mutatja, hogy a császár bizalma leginkább honfitársai felé fordult (Gérard van Swientent kivéve), és ez jelentős különbség a császár és hitvese között. Ezen bizalmasok személyéről, jelentőségükről a szerző nem folytatott külön kutatásokat, megállapításainál legtöbbször a szakirodalomra, leginkább az általa szervezett 2000-ben megrendezett „Lothringens Erbe” című schallaburgi kiállítás katalógusának tanulmányaira támaszkodik.

Természetesen nem maradhat el a „magánember” bemutatása: az udvari élet forrataga és szigorú előírásai mellett jellemzi a szerető apát, és megemlítődnek a magánéleti titkok: a szeretők kérdése, a feltételezett törvénytelen gyermekek, mindez sajnos a személyes dokumentumok hiánya miatt a kortársak feljegyzései és a szétszórtan fellelhető levelezés, valamint szakirodalom alapján.

A kötet felépítéséhez tartozik, hogy a szerző és a kiadó nem a manapság már általánosan bevett lábjegyzetek alkalmazását választotta, hanem a végjegyzetek mellett döntött, amely igen megnehezíti a hivatkozások visszakeresését. A kötetet személynévmutató zárja, amely azonban sajnálatos módon nem foglalja magában a végjegyzetek névanyagát. A kor könnyebb megértését szolgálja az a 12 kiválasztott festmény, fénykép, illetőleg tervrajz, amelyet a kötetben találunk.

Már csupán mindezen felsorolt erények miatt is érdemes elolvasni a könyvet, és „közelebb-ről” is megismerni a feledésbe merült császár személyét. Számunkra azonban több, Magyarországon eddig még figyelemre nem méltatott, illetve alig kutatott szempont miatt is érdekes a munka.

Az a tény például, hogy a herceg 1732 és 1741 között Magyarországon helytartó volt, alig ismert. Zedinger is csupán 3 oldalt szentel e témának, pedig kijelenthetjük: 1732 és 1737 között éppen ez a helytartói poszt volt a herceg számára a „tényleges”, amely valódi címet és méltóságot jelentett számára, és III. Károly megbecsülése folytán valódi feladatokat. Sajnálatos, hogy ezzel a kérdéssel magyar részről Bakács Bernadette-től eltekintve még senki nem foglalkozott, senki nem kezdett neki a korszak és a helytartó tevékenységének kutatásához, pedig Budapesten a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában több kötet és iratcsomó tanúskodik helytartói tevékenységéről (Archivum locumtenentiale Francisci ducis Lotharingiae – N 10), és több irat-folyóméternyire tehető a Magyar Királyi Helytartótanácsban őrzött iratok terjedelme. A Bécsbe küldött (és ott a mai napig is fellelhető) helytartótanácsi ülésjegyzőkönyvek másolatai és a három doboznyi egyéb hivatalos levelezés is arról árulkodik, hogy III. Károly fontos szerepet szánt a hercegnek – azt azonban, hogy mennyire tudott tényleges szerepet játszani (legalábbis addig, amíg a délvideki katonáskodás nem vonta el erről a figyelmét), a jövő kutatásainak kell kiderítenie. A megjelent kötet jó alkalmat nyújt arra, hogy felhívjuk a magyar történettudomány figyelmét erre a hiányosságára.

Renate Zedinger könyve alapján kibontakozik előttünk egy olyan jelentős 18. századi személyiség portréja, aki mintha két világban élt volna. A kortársak sokszor csak a kedélyes tétlenséget, az udvari körökben a sármos, csevegő hitvest látták, akit mindeközben a Wallnerstraße-i palotában politikai aktivitás, gazdaságszervező tevékenység, művészetpártolás jellemzett, aki — meglepő módon — mindezek ellenére tudta és vallotta, hogy a kiegyensúlyozottságot, a nyugalmat és a boldog, elégedett életet mindenki csak saját magában találhatja meg.

Kulcsár Krisztina

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc

A RÉGI MAGYARORSZÁG UTOLSÓ HÁBORÚJA 1914–1918.

Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 415 o.

Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc az első világháború kirobbanásának 100. évfordulója kapcsán jelentős vállalkozásba fogtak, amikor hazánk első világháborús történetének összefoglalását tűzték ki célul. A kötet klasszikus had- és politikatörténeti munka, amelynek volumene csak Galántai József 1974-ben megjelent, Magyarország az első világháborúban című munkájához hasonlítható. Minthogy Galántai monográfiája — különösen pedig néhány fejezete fölött — némileg eljárt az idő, pusztán az elmúlt 40 év újabb szakirodalmának és kutatási eredményeinek felhasználása végett is indokolt volt e munka megírása. Ezzel együtt, aki korunkban — kiérdemelten — az érdeklődés középpontjába kerülő témákat (pl. nőtörténelem, gazdaságtörténet) keresi e kötetben, az szükségszerűen csalódní fog, még ha a szerzők méltánylandó módon törekedtek e részterületek vázlatos bemutatására. Különösebb jelentőséggel nem bír, de szokatlan, hogy a szerzőpáros nem tüntette fel, melyikük jegyzi az egyes fejezeteket és alfejezeteket. Annak ellenére, hogy a két szerző stílusát viszonylag könnyű megkülönböztetni, a munka mégis egységes szerkezetű, nem esik szét egyes — lazán kapcsolódó — résztanulmányokra.

A kötet hat fejezetre oszlik; az első fejezet a háború előzményeit, a maradék öt pedig a háború egyes éveit mutatja be. Az első fejezet részletesen bemutatja a háborút megelőző bel- és külpolitikai folyamatokat. Az olvasó megfelelő áttekintést kap a háborút megelőző bel- és külpolitikai folyamatokról, haditervekről, valamint a júliusi válság eseményeiről.

Szerencsés gondolat volt a háború folyamatának évenkénti bemutatása, mert ennek révén a kötet egységesebb, mintha tematikus rendben haladtak volna a szerzők. Az egyes fejezetekben Pollmann készítette el a hadi cselekmények tárgyalását, míg Hajdu a bel- és külpolitikai kérdésekre fókuszált. A kötet egyik fontos hozadéka, hogy a szerzők sikerrel használták fel a közelmúlt hazai és nemzetközi szakirodalmát.

A második fejezet az 1914 — az első háborús év címet viseli. Különösen a Potiorek háborúja című alfejezet sikerült igen jól, amely a Szerbia elleni háborút mutatja be. Vitatható ugyanakkor, hogy mennyire volt szükséges a nyugati front viszonylag részletes bemutatása, miközben a „rég Magyarországon” ezekben a küzdelmekben csak igen korlátozottan vett részt, és az itteni ese-